

**RACIONALIZACIJE
RACIONALIZATORSTVO U FNR JUGOSLAVIJI
1949-1954.**

Brojevi 1-768

RACIONALIZACIJE RACIONALIZATORSTVO U FNR JUGOSLAVIJI 1949-1954.

Brojevi 1-768

Saša Zdravković, patentni inženjer
Dr Snežana Šarboh, patentni inženjer

Akadska misao
Beograd 2025.

Saša Zdravković • Dr Snežana Šarboh

**RACIONALIZACIJE
RACIONALIZATORSTVO U FNR JUGOSLAVIJI
1949-1954.**

Brojevi 1-768

Izdavač
Akademska misao

Priprema za štampu
Boris Popović

Tiraž
300 primeraka

Štampa
Grafoprint, Gornji Milanovac

ISBN 978-86-6200-052-1

Autorsko delo A-107/2025 deponovano 3. 3. 2025. godine u Zavodu za intelektualnu svojinu, uneto je u evidenciju rešenjem broj 9750.

Autori: Zdravković Saša
Šarboh Snežana

Zdravković S. & Šarboh S. 2025 © all rights reserved
Zabranjeno kopiranje i umnožavanje bez saglasnosti autora

PREDGOVOR

Nakon dve objavljene monografije „Pronalazačka svedočanstva u FNRJ 1949-1961” i „Tehnička unapređenja – Novatorstvo u FNRJ 1949-1954 godine” i višegodišnjeg istraživanja autora, uočeno je da racionalizacije, kao jedna od dve vrste tehničkih usavršavanja (drugu inače predstavljaju tehnička unapređenja – novatorstva), uopšte nisu pronašla mesto u stručnoj literaturi, niti da se neko do sada bavio obradom i prikupljanjem podataka o registrovanim racionalizatorskim predlozima, odnosno racionalizacijama u periodu od 1949-1954. godine u FNRJ. Sa izuzetkom registra zavedenih prijava i izdatih rešenja, u savremenoj tehničkoj literaturi tog vremena nigde se ne pominju racionalizatori, iako se među racionalizatorima nalazio veliki broj kako poznatih, tako i anonimnih stručnjaka iz različitih oblasti tehnike, čiji rad pokazuje dostignuti stepen tehnološkog razvoja tadašnje FNR Jugoslavije. Pri istraživanju racionalizatora primećen je veliki broj istraživača, magistara, doktora nauka, inženjera i stručnjaka raznih struka koji su razumeli kako na najbolji način mogu da iskoriste tadašnji sistem zaštite tehničkih usavršenja, odnosno tehničkih unapređenja (novatorstava) i racionalizacija (racionalizatorskih predloga), kako bi unapredili sopstvena preduzeća, institute, fakultete i lokalnu sredinu. Pored toga, uočen je i određeni broj pretvaranja prijava pronalazačkih svedočanstava, prijava modela ili prijava iz registra varija i prijava novatorstava, koje su sve bile pretvorene u prijave racionalizatorskih predloga, što je vrlo zanimljiv podatak sa stanovišta tehničkih usavršenja tog perioda. U to doba kao novator i racionalizator posebno se ističe Andreč Karlo iz Beograda sa svojih 12 tehničkih unapređenja i 1 racionalizacijom, što predstavlja najveći broj i ujedno najveću aktivnost jednog autora kako kod patenata i pronalazačkih svedočanstava tog doba, tako i kod tehničkih usavršenja. Pored njega, kao racionalizatori su posebno aktivni bili Rodik

Betka sa svojih 6 racionalizatorskih predloga, potom Đaković Veličko i Stojan Štefan sa po 5 racionalizatorskih predloga, te Aleksić Ilija, Konopek Franjo, Salamon Imre i Tošić Jordan sa po četiri racionalizatorska predloga. Ono što je posebno zanimljivo je da se u tom razdoblju pojavljuju isti podnosioci prijava patenata, pronalazačkih svedočanstava, novatorstava i racionalizacija, što ukazuje na veliku aktivnost pojedinaca i kod pronalazaka, i kod tehničkih usavršenja, ali i kod nedavno otkrivenih registara varija. Značajan je i podatak da se kao nosioci racionalizacija pojavljuju tri preduzeća - „Vojvođanska industrija svile” iz Novog Sada, „Peralište za hromna ruda” iz Gorče Petrova i „Direkcija luka Sjevernog Jadrana” iz Rijeke - ispred većih grupa racionalizatora koji su u njima radili. Pored toga, utvrđeno je da se među registrovanih 768 racionalizacija pojavljuje 6 racionalizacija u kojima su učešće uzele žene i to ukupno 6 racionalizatorke. Međutim, uprkos njihovom malom broju, u javnosti je i dalje prisutna uspomena na neke od njih, poput Petković Grete, Uščumlić Jelene, Osojnik Marije i drugih. Upravo ovakva interesovanja javnosti, naročito tehnički nastrojene javnosti i istraživača, doprinela su da ova istraživanja budu materijalizovana u vidu ove monografije, koje naravno ne bi bilo i bez Arhiva Jugoslavije, kome se ovom prilikom posebno zahvaljujemo, jer čuvaju nacionalno blago - istorijsku i arhivsku građu Zavoda za patente, koja zajedno sa građom drugih relevantnih institucija odražava dostignuti nivo tehničkog napretka naše nekadašnje zemlje. Nadamo se da će ova knjiga pobuditi interesovanje sadašnjih i budućih istraživača iz oblasti tehnike i nauke i da će sačuvati sistematizovanu arhivsku građu o racionalizacijama tog doba, zabeleženu i istraženu od strane autora. Autorima je bilo veliko zadovoljstvo da svojim ličnim doprinosom i samostalnim radom u slobodno vreme ostave zabeleženo istraživanje u vidu štampanog izdanja ove knjige.

Autori

RECENZIJE

RECENZIJIA 1

U rukopisu knjige „Racionalizacije, racionalizatorstvo u FNRJ, 1949-1954, brojevi 1-768” dat je veoma iscrpan pregled bibliografskih racionalizacija iz predmetne problematike. Rukopis sadrži detaljan pregled bibliografskih podataka i nazive racionalizacija i firmi u kojima su ostvarena racionalizatorstva, zatim indeks racionalizatora po abecednom redu sa brojevima racionalizatorskih ideja (1-768), potom odgovarajuće statističke prikaze i u dodatku pregled svih relevantnih zakona u kojima se pominju racionalizatorski predlozi, kao i zaključak (na srpskom i engleskom jeziku), i na kraju i spisak literature, biografije autora i sadržaj.

U uvodnom delu, posebno je dat izuzetno koristan rad autora koji je prezentovan na „Kopaoničkoj školi prirodnog prava - Slobodan Perović”, 2024. godine, tom III, str. 207-218, i koji se neposredno

odnosi na racionalizatorstvo u našoj zemlji posle II svetskog rata.

Rukopis je napisan izuzetno jasnim stilom, pri čemu je materija izložena potpuno i sistematično i svakako se može smatrati značajnim doprinosom naučno-stručnoj literaturi.

Konačna ocena rukopisa

Na osnovu navedenog rukopis ove knjige pod nazivom „Racionalizacije, racionalizatorstvo u FNRJ, 1949-1954, brojevi 1-768”, autora Saše Zdravković, dipl. inž. elektrotehnike i dr. Snežane Šarboh, dipl. inž. mašinstva, ocenjujem pozitivno i svakako preporučujem za objavljivanje.

Mišljenja sam da podneti rukopis ispunjava neophodno potrebne i dovoljne kriterijume, te sa zadovoljstvom predlažem da ovo naučno-stručno delo bude publikovano.

profesor emeritus Dr. Slobodan Petrović
Redovni profesor Tehnološko-metalurškog Fakulteta,
Univerziteta u Beogradu
Beograd, 26. 12. 2024.

RECENZIJA 2

Rukopis „Racionalizacije - Racionalizatorstvo u FNRJ 1949-1954.” autora Saše Zdravkovića i Snežane Šarboh predstavlja značajno štivo za proučavanje razvoja tehničkih usavršenja u Jugoslaviji. Ova monografija pruža sistematičan pregled racionalizatorskih predloga u periodu 1949-1954. godine, istovremeno oblikujući njihov značaj u širem okviru industrijskog razvoja tog vremena.

Autori su kroz obimno istraživanje arhivske građe prikupili i obradili podatke o registrovanim racionalizacijama, čime je omogućen sveobuhvatan uvid u ovu oblast. Rukopis uspešno osvetljava kako kvantitativne aspekte (broj prijava, zastupljenost određenih struka i preduzeća), tako i kvalitativne karakteristike racionalizacija u tom periodu oslanjajući se na verodostojne izvore.

Posebno je značajno što rukopis istražuje pravni okvir racionalizatorskih predloga, naglašavajući njihovu specifičnu poziciju u odnosu na patente i tehnička unapređenja. Autori jasno ukazuju na razliku između racionalizacija i drugih oblika tehničkih inovacija objašnjavajući kako su bile tretirane u okviru tadašnjeg sistema industrijske svojine i radnog prava.

Analiza arhivske dokumentacije pruža detaljan uvid u strukturu registrovanih racionalizacija koja obuhvata podatke o autorima, njihovim profesijama i privrednim granama iz kojih potiču. Sa druge strane, autori uspešno identifikuju ključne trendove, što doprinosi boljem razumevanju razvoja industrije i nauke u Jugoslaviji u posleratnom periodu. Takođe, ukazano je i na značaj učešća žena u racionalizacijama, što predstavlja važnu, ali do sada nedovoljno istraženu temu.

Korišćeni su primarni i sekundarni izvori na adekvatan način, osiguravajući autorima pouzdanost svojih zaključaka. Struktura rukopisa omogućava lako praćenje obrađene građe, što doprinosi njegovoj pristupačnosti i upotrebljivosti za različite ciljne grupe.

Ova monografija predstavlja značajan doprinos proučavanju tehničkih inovacija u Jugoslaviji, doprinoseći boljem razumevanju istorije racionalizatorskih predloga i njihovog uticaja na privredu. Pored dokumentovanja tehničkih unapređenja, ovaj rad može poslužiti kao osnova za dalja istraživanja u oblasti industrijske svojine i inovacija.



prof. dr Vladimir Mladenović
Fakultet tehničkih nauka u Čačku
Univerzitet u Kragujevcu

RECENZIJA 3

Rukopis knjige „Racionalizacije - Racionalizatorstvo u FNR Jugoslaviji 1949-1954.” autora Saše Zdravkovića, diplomiranog inženjera elektrotehnike i dr Snežane Šarboh, diplomiranog inženjera mašinstva, predstavlja završni deo trilogije posvećene istraživanju nestandardnih oblika zaštite novih tehničkih rešenja u periodu nekadašnje zajedničke države, FNR Jugoslavije. U prethodno objavljenim knjigama autori nam daju podatke o zvanično svim priznatim pronalazačkim svedočanstvima u periodu od 1949 - 1961. godine i tehničkim unapređenjima u periodu od 1949 - 1954. godine, istovremeno osvetljavajući i tada postojeći sistem i zakonski okvir za eventualno priznavanje tih prava, za koja veliki broj ljudi koji se danas bave zaštitom intelektualne svojine jedva da su i čuli, jer ona u današnjoj praksi nisu prisutna već više decenija.

Rukopis poslednjeg dela trilogije, koji obrađuje racionalizacije, interesantan je iz više razloga. U tekstu su obrađeni bibliografski podaci za sve pronađene i priznate racionalizacije, ukupno njih 768, koje su navedene po rastućem rednom broju, i sa naslovima priznatih racionalizacija i na engleskom jeziku. Urađene su tabele koje na pregledan način daju uvid u broj podnetih prijava na godišnjem nivou, geografske lokalitete odakle racionalizacije potiču kao i neke druge interesantne podatke. Npr. navedeno je svih 6 žena racionalizatora, što je na ukupan broj racionalizacija od 768 na nivou statističke greške, svega 0,78%. Takođe, značaj delu daje i stručni rad autora „Racionalizatorski predlozi i njihova pravna zaštita” gde autori daju osnovne podatke o sistemu zaštite racionalizatorskih predloga u FNR Jugoslaviji.

Na osnovu naziva i broja racionalizatorskih predloga, a uzimajući u obzir istorijski period o kome

se radi, za današnjeg čitaoca, posebno nekog ko nema baš mnogo iskustva sa materijom zaštite intelektualne svojine, javlja se nekoliko iznenađenja. Prvo, očekivao bi se, s obzirom na tadašnju veličinu zemlje i broj stanovnika, znatno veći broj podnetih racionalizatorskih predloga. U pitanju je period obnove i izgradnje zemlje, razrušene posle drugog svetskog rata, doduše opterećen prvo veoma rigidnim društvenim sistemom koji definitivno nije bio preterano naklonjen kreativnosti, a onda dodatno opterećen posledicama Rezolucije Informbiroa 1948. godine. Moguće je da je i to jedan od uzroka što je gotovo 85% racionalizatorskih predloga podneto 1949. i 1950. godine, a samo 2% ukupno u poslednje dve godine. Takođe, na osnovu naziva samih racionalizacija vidi se da se radi o jednom tehnički i tehnološki nerazvijenom društvu, pri čemu treba imati na umu da je značajan deo inteligencije, pa i tehničke, iz Kraljevine Jugoslavije stradao u ratu, ili u raznim čistkama posle okončanja rata, a deo emigrirao u inostranstvo da se više nikada ne vrati u zemlju.

Rukopis ove knjige predstavlja na ovim prostorima jedinstven i hvale vredan napor autora da širi auditorijum upoznaju sa jednim zaboravljenim pravom intelektualne svojine i da od zaborava otrgnu imena ljudi koji su u jednom izrazito teškom i kreativnosti i struci nesklonom vremenu pokušavali ne samo da očuvaju dostojanstvo profesije već i da realno, svojim znanjem, doprinesu podizanju tehnološkog nivoa tadašnje industrije i privrede u celini. Smatram da bi za svakog budućeg istraživača razvoja pronalazaštva na teritoriji nekadašnje Jugoslavije ovakva knjiga bila dragoceno štivo i zato preporučujem ovaj rukopis za štampanje.

mr Miodrag S. Marković
Evropski patentni zastupnik i advokat

RACIONALIZATORSKI PREDLOZI I NJIHOVA PRAVNA ZAŠTITA

(Izvor: Šarboh S, Zdravković S; „Racionalizatorski predlozi i njihova pravna zaštita”, *Zbornik radova 37. Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović* (ur. Jelena S. Perović Vujačić), Beograd, 2024, tom III, str. 207-218)

Racionalizatorski predlozi su po svom stvaralačkom doprinosu bliski tehničkim unapređenjima i pronalascima, sa kojima dele izvesne zajedničke karakteristike, a pre svega tehničku prirodu. Međutim, za razliku od pronalazaka, tehnička usavršenja, koja obuhvataju i racionalizacije, i tehnička unapređenja, ne zadovoljavaju uslove patentibilnosti, jer nisu nova ili nemaju inventivni nivo. Sa druge strane, dok se za pronalazak ne vrši ispitivanje korisnosti, u slučaju tehničkih usavršenja, dakle i racionalizatorskih predloga, njihova korisnost je od presudnog značaja. Iz navedenih razloga racionalizatorski predlozi po pravilu ne predstavljaju predmet industrijske svojine i nisu predmet zakonskih propisa kojima se reguliše zaštita pronalazaka, već je njihovo pitanje prvenstveno regulisano u okviru privrednog i radnog prava. Sledstveno tome, racionalizatorski predlog svom autoru ne obezbeđuje isključiva prava koja su karakteristična za prava industrijske svojine. Uprkos tome, postojao je jedan period kada su racionalizatorski predlozi bili inkorporirani u patentno zakonodavstvo određenih zemalja, prvenstveno socijalističkih, uključujući i našu zemlju u posleratnom periodu.

Ključne reči: racionalizacija, racionalizatorski predlog, racionalizatorska ideja, industrijska svojina, pronalazak, socijalizam

UVOD

Iako u literaturi postoje različite definicije pojma „inovacija” i podele prema njihovoj vrsti, u ovom radu će biti korišćene definicije koje su date u Za-

konu o inovacionoj delatnosti¹. Shodno tome, prema odredbama ovog zakona inovacija jeste primena novog ili značajno poboljšanog proizvoda, procesa ili usluge sa ciljem stvaranja nove dodate vrednosti, i kao takva može biti inovacija proizvoda, inovacija procesa, inovacija organizacije ili marketinška inovacija².

Kao što se vidi iz gore navedenog, postoji više različitih vrsta inovacija, ali samo je izvestan broj karakterisan svojom tehničkom prirodom. Među njima posebnu vrstu inovacija predstavljaju tehnološke inovacije, koje obuhvataju posebnu grupu tvorevina koju karakteriše njihova tehnička priroda. Tehnološke inovacije omogućavaju poboljšanje kvaliteta proizvoda, osvajanje novih tržišta, povećanje i obima i fleksibilnosti proizvodnje, smanjenje troškova radne snage, smanjenje potrošnje materijala, energije i štetnog uticaja na životnu okolinu i slično³.

Ovo su samo neki od osnovnih razloga koji ukazuju zašto su tehnološke inovacije neophodne budući da je održanje konkurentne prednosti postalo zajednički imenitelj za sva preduzeća širom sveta i imperativ njihovog opstanka i prosperiteta. Treba posebno istaći da postoje različite vrste tehnoloških inovacija, koje se u zavisnosti od svog stvaralačkog doprinosa nalaze u kategorijama od korisnih ideja, korisnih rešenja, odnosno predloga, preko tehničkih usavršenja, pa sve do pronalazaka⁴.

Tehnička usavršenja su po svom stvaralačkom doprinosu najbliža pronalascima, sa kojima dele izve-

¹ Zakon o inovacionoj delatnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 129/2021

² Zakon o inovacionoj delatnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 129/2021, čl. 2 st. 1 tač. 3-7.

³ Snežana Šarboh, *Upravljanje patentima projektnim konceptom u uslovima međunarodne harmonizacije* (doktorska disertacija), Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za menadžment malih i srednjih preduzeća, Beograd, 2013, 30-33.

⁴ *Ibidem*.

sne zajedničke karakteristike, a pre svega tehničku prirodu. Naime, poznato je da pronalazak predstavlja novo tehničko rešenje određenog problema koje ima inventivni nivo i koje je industrijski primenljivo. Ukoliko zadovoljava navedene uslove, poznate i kao uslovi patentibilnosti, pronalazak može biti zaštićen patentom kao pravom industrijske svojine koje svom nosiocu daje isključiva imovinska prava da spreči svako treće lice da pravi, koristi, odnosno da stavlja u promet zaštićeni pronalazak bez njegove saglasnosti; osim toga on obezbeđuje i odgovarajuća moralna prava pronalazaču⁵.

Sa druge strane, tehničko usavršenje takođe predstavlja tehničko rešenje određenog problema koje je industrijski primenljivo. Međutim, za razliku od pronalaska, tehničko usavršenje nije novo ili nema inventivni nivo, što znači da ne zadovoljava gore navedene uslove patentibilnosti. Osim toga, dok se za pronalazak ne vrši ispitivanje korisnosti, u slučaju tehničkog usavršenja njegova korisnost je od presudnog značaja⁶. Tehnička usavršenja, u zavisnosti od svog doprinosa, mogu se svrstati u tehnička unapređenja ili racionalizacije, koje se takođe nazivaju racionalizatorskim predlozima. Budući da je tema tehničkih unapređenja ranije već bila detaljno obrađena⁷, nastavak ovog rada biće posvećen racionalizacijama, odnosno racionalizatorskim predlozima.

Racionalizacije po pravilu ne predstavljaju predmet industrijske svojine iz gore navedenih razloga. Zbog toga je njihovo pitanje prvenstveno regulisano u okviru privrednog i radnog prava. Sledstveno tome, racionalizacija svom autoru ne obezbeđuje isključiva prava koja su karakteristična za prava industrijske svojine⁸. Ipak, uprkos tome, postojao je jedan period kada su racionalizacije bile inkorporirane u patentno zakonodavstvo, pre svega socijalističkih zemalja.

ZAŠTITA RACIONALIZACIJA U SVETU

Uključivanje odredbi vezanih za zaštitu racionalizacija u propise koji pripadaju pravu industrijske svojine, konkretno u patentno zakonodavstvo, vezano je za period koji je usledio posle Oktobarske Revolucije u Rusiji, do koje je došlo 1917. godine, i

formiranja Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) 1922. godine. Novo društveno uređenje – socijalizam – koje je zamenilo Rusku imperiju, imalo je dijametralno suprotan odnos prema privatnoj svojini, čiji jedan oblik takođe predstavlja i industrijska svojina. Naime, budući da je socijalizam bio baziran na zajedničkom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju, koje kao takvo ima prednost nad privatnom svojinom, prava industrijske svojine kao isključiva, odnosno monopolska prava bila su u suprotnosti sa osnovnim načelima socijalizma kao takvog⁹.

Iz tih razloga u Sovjetskom Savezu se pristupilo stvaranju novog sistema zaštite industrijske svojine za koji se smatralo da bi bio primereniji izgradnji socijalističkog društva i koje se odvijalo kroz više faza. U prvoj fazi neposredno posle pobede Oktobarske revolucije (1918-1921) već postojeća prava industrijske svojine bila su nacionalizovana; tako je, na primer, bilo koji pronalazak koji bi bio koristan za državu postao državna svojina. U narednoj fazi, u vreme Nove ekonomske politike (1921-1928) došlo je do delimičnog vraćanja privatne svojine u oblasti industrijske svojine, a pre svega nad patentima, uključujući i pravo na iskorišćavanje pronalaska.

Ova faza okončana je Staljinovim preuzimanjem vlasti i ponovnom dominacijom državne nad privatnom svojinom. U oblasti industrijske svojine ona je 1931. godine rezultovala donošenjem „Zakona o pronalascima i tehničkim unapređenjima”, u čijoj preambuli se navodi da davanje isključivih prava pronalazaču za njegove pronalaskе nije u skladu sa aspiracijama pronalazača koji su svesni svog položaja kao graditelja socijalističkog društva, te da je iz ovog razloga neophodno kreirati nove oblike za zaštitu pronalazaka koji će definisati odnose između pronalazača-trudbenika i socijalističkih vlasti tako da budu „u skladu sa ulogom pronalazača kao neposrednog učesnika u izgradnji socijalizma”¹⁰. Mada nije došlo do ukidanja patenata, pomenutim zakonom je kao glavni oblik zaštite za pronalaskе i formalno uvedeno pronalazačko svedočanstvo.

Pored patenata i pronalazačkih svedočanstava, pomenuti zakon je sadržao i odredbe koje su se odnosile na tehnička unapređenja i racionalizacije¹¹. Mada

⁵ *Ibidem*.

⁶ Miodrag Janić, *Industrijska svojina i autorsko pravo*, Novinska ustanova Službeni list SFRJ, Beograd, 1973, 5-20.

⁷ Snežana Šarboh, Saša Zdravković, „Tehnička unapređenja i njihova pravna zaštita u našoj zemlji u periodu posle Drugog svetskog rata”, *Zbornik radova 36. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović*, Tom III, Beograd, 2023, 125-139.

⁸ *Ibidem*.

⁹ The Soviet Law of Inventions and Copyright, <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1729&context=flr>, pristupljeno 12.8.2022.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

je u početku bio ograničen na teritoriju Sovjetskog Saveza, po završetku Drugog svetskog rata ovakav sistem zaštite pronalazaka i tehničkih unapređenja proširio se na zemlje Istočne Evrope u kojima je došlo do uvođenja socijalističkog uređenja, ali i na neke druge vanevropske zemlje u kojima je takođe bilo uvedeno takvo uređenje. Njegov konačni nestanak i povratak na zakonska rešenja svojstvena kapitalističkom društvenom uređenju i tržišnoj ekonomiji usledio je posle promene društvenog uređenja u bivšim socijalističkim zemljama tokom devedesetih godina dvadesetog veka¹².

RACIONALIZACIJE I NJIHOVA ZAŠTITA U POSLERATNOJ JUGOSLAVIJI

Što se tiče naše zemlje, od donošenja Uredbe o zaštiti industrijske svojine, koja je stupila na snagu 15. novembra 1920. godine, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije: Kraljevina Jugoslavija)¹³, pa sve do kraja Drugog svetskog rata, racionalizacije nisu bile uključene u zakonodavstvo u oblasti industrijske svojine¹⁴.

Međutim, kako je u toku Drugog svetskog rata, uporedo sa borbom protiv okupatora, započela promena društvenog uređenja naše zemlje iz kraljevine u socijalističku republiku, do čega je konačno došlo 1945. godine proglašavanjem Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), ovaj zakon više nije bio kompatibilan sa novim društvenim uređenjem zemlje. U periodu između 1945. i 1948. godine FNRJ, kao jedna od novouspostavljenih socijalističkih država u Istočnoj Evropi, blisko je sarađivala sa Sovjetskim Savezom i u mnogim oblastima je sledila teorijska i praktična rešenja koja su se razvila u SSSR-u¹⁵.

Do ovoga je došlo i u oblasti industrijske svojine, a naročito patentnog prava, što je rezultiralo donošenjem Zakona o pronalascima i tehničkim usavršenjima¹⁶ 1. decembra 1948. godine. Ovaj zakon je predviđao zaštitu prava kako na pronalasku, tako i na tehnička usavršenja, pri čemu je tehničko usavršenje moglo biti tehničko unapređenje ili racionalizatorski predlog. U smislu ovog zakona racionalizatorski predlog je predstavljao usavršavanje ili poboljšanje proizvodnog procesa racionalnijim iskorišćavanjem postojećeg tehničkog uređaja, mate-

rijala ili radne snage, ili koje poboljšava organizaciju i neposredno upravljanje privredom, a koje pri tom ne unosi bitne novine u tehničke konstrukcije ili tehnološke procese proizvodnje.

Kao ni tehnička unapređenja, ni racionalizatorski predlozi po svojoj prirodi ne ispunjavaju uslov apsolutne novosti. Međutim, ipak je bilo predviđeno da se oni smatraju novim ako dotle nisu bili poznati ili primenjivani u određenoj grani privrede, što po svojoj suštini predstavlja jednu vrstu koncepta relativne novosti¹⁷. Sa druge strane, imajući u vidu da je prema odredbama pomenutog zakona tehničko unapređenje bilo nova stvaralačka primena poznatih metoda i pronalazaka na postojeći tehnološki proces koja predstavlja racionalnije rešenje određenog tehničkog problema, očigledno je da je nivo relativne novosti koji je tehničko unapređenje moralo ispunjavati bio viši od onoga koji je bio tražen od racionalizatorskog predloga. Iz ovog razloga, smatralo se da tehničko unapređenje predstavlja novatorstvo, što nije važno za racionalizatorske predloge¹⁸. Ovo ujedno predstavlja i osnovnu razliku između tehničkog unapređenja i racionalizatorskog predloga.

Različita lica u raznim privrednim granama mogla su istovremeno steći pravo na isti racionalizatorski predlog, ako su ga stvorila nezavisno, što je u potpunosti u skladu sa karakteristikom racionalizatorskih predloga da oni ne obezbeđuju isključiva prava koja su karakteristika prava industrijske svojine.

Prema odredbama ovog zakona bilo je predviđeno da se zaštita prava na racionalizatorski predlog potvrđuje izdavanjem uverenja o racionalizatorskom predlogu, odnosno racionalizatorskog uverenja. Dobijanjem uverenja stican je naziv racionalizatora, koji se obavezno upisivao u uverenje zajedno sa ličnim imenom nosioca toga prava, iz čega proizilazi da su moralna prava na racionalizaciju pripadala racionalizatoru¹⁹.

Međutim, situacija u vezi materijalnih prava bila je drugačija. Naime, izdavanjem racionalizatorskog uverenja, racionalizatorski predlog postajao je opšte-narodna imovina i država je time neposredno sticala pravo njegovog iskorišćavanja. Izdavanjem racionalizatorskog uverenja država je preuzimala na sebe staranje o ostvarenju racionalizatorskog predloga, dok je njegovom autoru država obezbeđivala naknadu i

¹² *Ibidem*.

¹³ Snežana Šarboh, *Patenti Nikole Tesle - ka konačnoj listi*, Muzej Nikole Tesle, Beograd, 2006, 17-18.

¹⁴ Saša Zdravković, Snežana Šarboh, *Pronalazačka svedočanstva u FNR Jugoslaviji 1949-1961*, Akademska misao, Beograd, 2024, 11-13.

¹⁵ M. Janić, *op. cit.*, 5-20.

¹⁶ **Zakon** o pronalascima i tehničkim usavršenjima, *Službeni list FNRJ*, br. 108/48

¹⁷ **Zakon** o pronalascima i tehničkim usavršenjima, *Službeni list FNRJ*, br. 108/48, čl. 5-7

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ **Zakon** o pronalascima i tehničkim usavršenjima, *Službeni list FNRJ*, br. 108/48, čl. 33-34

druge povlastice²⁰. Sa druge strane, u pogledu obaveza i ovlašćenja za iskorišćavanje racionalizatorskih predloga važila su odgovarajuća načela pomenutog zakona propisana za pronalazke za koje se izdaje pronalazačko svedočanstvo²¹. To znači da je bilo predviđeno da se visina naknade određuje u zavisnosti od tehničkog značaja i stepena društvene korisnosti racionalizatorskog predloga, uštede i drugih korisnih efekata koje primena racionalizatorskog predloga proizvodi za narodnu privredu, stepena njegove dovršenosti, trajanja njegove primene i značaja racionalizatorskog predloga za kompleksni privredni plan. Visinu naknade i način njene isplate određivao je nadležni republički, odnosno savezni ministar ili predsednik komiteta, kao i rukovodeći organ ustanove, preduzeća ili druge jedinice koja je dobila tehničko unapređenje na iskorišćavanje²². Pravo racionalizatora na racionalizatorski predlog nije bilo vremenski ograničeno, ali je moglo prestati da važi usled tehničkog prevazilaženja²³. Mada ovo pravo nije moglo biti predmet prenosa na drugog, pravo na naknadu ipak je moglo preći na naslednike racionalizatora²⁴.

Postupak za izdavanje uverenja o racionalizatorskom predlogu bio je isti kao postupak za izdavanje diplome o tehničkom unapređenju, ali se razlikovao od onoga za izdavanje patenta, i od onoga za izdavanje pronalazačkog svedočanstva²⁵. Naime, autor tehničkog usavršenja – racionalizator – prijavu racionalizacije podnosio je nadležstvu, ustanovi, preduzeću ili drugoj jedinici čijem delokrugu je ona pripadala (u nastavku: primalac prijave), pri čemu je prijava podnošena pisano, mada je izuzetno mogla biti podneta i usmeno. Ukoliko je racionalizatoru bila potrebna tehnička i stručna pomoć pri formulisanju prijave, preduzeća, ustanove, biroi, laboratorije, naučno-istraživački instituti, opitne stanice, zadružne i druge društvene privredne organizacije bili su dužni da mu takvu pomoć ukažu. Rokovi za ispitivanje podnete prijave iznosili su maksimalno do mesec dana (u slučaju da je prijava podneta ministarstvu), a sam postupak je okončavan prihvatanjem racionalizatorskog predloga radi iskorišćavanja, odbi-

janjem ili preuzimanjem radi daljeg ispitivanja ili eksperimentisanja. U slučaju prihvatanja racionalizatorskog predloga uverenje o racionalizatorskom predlogu izdavalo je nadležstvo, ustanova, preduzeće ili jedinica koja je prijavu primila i ispitala izvodljivost podnetog predloga, koji su pre izdavanja uverenja upućivali rešenje o prihvatanju racionalizatorskog predloga zajedno sa njegovim opisom upravi za pronalazaštvo odgovarajuće narodne republike ili Saveznoj upravi za pronalazaštvo. Ukoliko su pomenute uprave imale prigovor u pogledu pravilnosti donetog rešenja, one bi upućivale ceo predmet nadležnom republičkom, odnosno saveznom ministarstvu ili komitetu, koji bi donosio konačno rešenje. Posle prijema potvrdnog mišljenja uprave za pronalazaštvo narodne republike, odnosno Savezne uprave za pronalazaštvo ili rešenja ministra ili predsednika komiteta kojim se potvrđuje njihovo rešenje o davanju prava na racionalizatorski predlog primalac prijave je autoru – podnosiocu prijave izdavao uverenje o racionalizatorskom predlogu²⁶.

Nakon raskida sa Sovjetskim Savezom 1948. godine, a u vreme tranzicije FNR Jugoslavije iz državnog socijalizma prema novoj, specifičnoj varijanti socijalističkog uređenja koju nije karakterisala državna, već društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju i stvaranje takozvanog samoupravnog socijalizma, 1960. godine došlo je do usvajanja novog Zakona o patentima i tehničkim unapređenjima²⁷, koji je doneo značajne promene u odnosu na zakon iz 1948. godine²⁸. Prema ovom zakonu patent je zadržan kao jedini oblik zaštite pronalaska. Osim toga, ovaj zakon je i dalje sadržao odredbe koje su se odnosile na zaštitu tehničkih unapređenja, mada su one bile prilagođene novonastalom sistemu radničkog samoupravljanja. Sa druge strane, pronalazačka svedočanstva su bila ukinuta, jer se smatralo da pripadaju nasleđu državnog socijalizma i da se kao takva ne uklapaju u novo društveno uređenje²⁹. Pored toga, iz pomenutog zakona su izostale i odredbe vezane za racionalizacije³⁰, čime je okončano njihovo kratkotrajno prisustvo, koje je trajalo samo 12 godina, u našim popisima iz oblasti industrijske svojine.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Snežana Šarboh, Saša Zdravković, „Pronalazačka svedočanstva kao oblik zaštite pronalazaka”, *Pravni život*, br. 11, Tom III, Beograd, 2022, 143-156.

²² **Zakon** o pronalascima i tehničkim usavršenjima, *Službeni list FNRJ*, br. 108/48, čl. 12 i čl. 39-44.

²³ **Zakon** o pronalascima i tehničkim usavršenjima, *Službeni list FNRJ*, br. 108/48, čl. 48.

²⁴ **Zakon** o pronalascima i tehničkim usavršenjima, *Službeni list FNRJ*, br. 108/48, čl. 47.

²⁵ S. Šarboh, S. Zdravković, op. cit., 143-156.

²⁶ **Zakon** o pronalascima i tehničkim usavršenjima, *Službeni list FNRJ*, br. 108/48, čl. 78-83.

²⁷ **Zakon** o patentima i tehničkim unapređenjima, *Službeni list FNRJ*, br. 44/60

²⁸ **M. Janić, op. cit., 5-20.**

²⁹ Stojan Pretnar, *Pronalasci i tehnička unapređenja*, Informator, Zagreb, 1961, 71-79.

³⁰ **Zakon** o patentima i tehničkim unapređenjima, *Službeni list FNRJ*, br. 44/60, čl. 1-3 i čl. 82.

ISTRAŽIVANJE RACIONALIZACIJA PRIJAVLJENIH SAVEZNOJ UPRAVI ZA PRONALAZAŠTVO

Rezultati višegodišnjeg prikupljanja podataka o racionalizatorskim idejama, odnosno racionalizacijama (sprovedenog u periodu 2020-2023. godine)³¹ pokazali su da su u periodu između 1949-1954. godine u Registru racionalizacija Savezne uprave za pronalazaštvo (dalje: Uprava) bile upisane ukupno 768 registrovane racionalizacije. Inače, treba istaći da je podnošenje zahteva za registraciju racionalizacija započelo već 1949. godine, dakle odmah nakon donošenja Zakona iz 1948. godine, a završilo se zaključno sa 1954. godinom, kada su podnete poslednje evidentirane prijave za registraciju racionalizacija. Za razliku od patenata i pronalazačkih svedočanstava, registrovane racionalizacije nisu objavljivane, već su samo upisivane u pomenuti registar odmah po pristizanju u Upravu.

Prve dve godine od uvođenja ovog sistema za registraciju racionalizacija karakteriše veliki broj prijava – 249 racionalizacija u 1949. godini i najveći ukupan broj po godini od 409 racionalizacija u 1950. godini. Međutim, u naredne četiri godine usledio je nagli pad broja prijava – od 79 racionalizatorskih ideja u 1951. godini, preko 17 racionalizatorskih ideja u 1952. godini i 8 racionalizatorskih ideja u 1953. godini, do samo 6 racionalizatorskih ideja prijavljenih Saveznoj upravi za pronalazaštvo u 1954. godini.

Zanimanja podnosilaca koja su navedena u registru racionalizatorskih ideja bila su raznovrsna, a uključivala su, između ostalih, i sledeća: kovač, mehaničar, profesor doktor, inženjer, magistar nauka, stolar, doktor nauka i tokar-majstor. Od tih navedenih najveći broj činili su inženjeri (62), od kojih je najviše bilo inženjera elektrotehnike i mašinskih inženjera, dok se pored njih pojavljuju i jedan (1) doktor nauka sa svojom racionalizacijom, kao i određeni broj magistara nauka (2), iz čega proizilazi da je među racionalizatorima bilo ukupno 65 eksperata iz različitih oblasti tehnike.

Takođe je zanimljiv i podatak da je većina racionalizacija imala samo jednog autora, što čini preko 80% od ukupnog broja, dok je broj racionalizatorskih ideja sa dva racionalizatora znatno manji (ukupno 76, odnosno oko 10%), kao i broj racionalizatorskih ideja (8) sa tri racionalizatora ili pak racionalizatorskih ideja (4) sa četiri racionalizatora. Među registrovanim racionalizacijama postojale su čak i dve (2) sa pet racionalizatora, što je ujedno i najveći broj autora koji su radili zajedno na jednoj racionalizatorskoj ideji.

Najveći broj registrovanih racionalizacija pripadao je sledećim oblastima tehnike: telefonija, elektrotehnika, mašinstvo, farmacija, hemija, građevinarstvo, rudarstvo, saobraćaj, stomatologija, grejanje, železnice, štamparstvo, kinematografija, vojna industrija, industrija stakla, metalska industrija, teška industrija, prerada nafte i poljoprivreda.

Sa druge strane, najveći broj racionalizatora, potekao je iz sledećih republika: Srbija (326), Hrvatska (213), Slovenija (139), Bosna i Hercegovina (53), Makedonija (11) i Crna Gora (1), ali kod pojedinih racionalizatora nisu bili naznačeni gradovi, republike ili institucije preko kojih su podneli svoje racionalizatorske ideje.

U racionalizacijama učešće je uzeo i određeni broj žena – ukupno 6 – dajući doprinos svojim ostvarenim racionalizatorskim idejama. Od ukupno 768 racionalizacija, žene su učestvovala u ukupno 6 racionalizacija, što iznosi samo 0,78% od njihovog ukupnog broja. Racionalizacije čiji su autori bile žene odnosile su se na oblasti farmacije, poštanskog saobraćaja, poljoprivrede, elektrotehnike, pomorskog saobraćaja i seruma za životinje.

Pored toga, treba istaći da je postojala i mogućnost pretvaranja dokumentacije podnete za racionalizacije u neku drugu vrstu prijave. Tako je npr. utvrđeno postojanje slučajeva pretvaranja racionalizacije u tehničko unapređenje i obratno, zatim iz varije u racionalizaciju i obratno, iz racionalizacije u pronalazačko svedočanstvo i obratno, racionalizatorstva u novatorstvo i drugo, što jasno ukazuje na određenu fleksibilnost procedura njihove registracije, sa jedne strane, kao i na specifičnost tadašnjeg koncepta industrijske svojine, prema kome su u nju, pored pronalazaka, bila uključena i tehnička unapređenja i racionalizacije, sa druge strane.

Ukoliko se analizira broj racionalizacija prema gradovima iz kojih potiču autori i/ili preduzeća u kojima su radili, uočava se da je najveći broj potekao iz Beograda (ukupno 247), potom iz Zagreba (198), zatim Maribora (98), Novog Sada (70), Rijeke (57), Ljubljane (41), Pule (11), Jesenica (7), potom Osijeka, Zemuna, Sarajeva, Pančeva, Splita, Zenice, Niša, Skoplja, itd.

Postojao je i jedan mali broj racionalizatorskih ideja – ukupno 3 - za koje nisu bila navedena imena racionalizatora, već samo preduzeća u kojima su oni bili zaposleni.

Prijave za registraciju racionalizacija prvenstveno su podnosila preduzeća u kojima su racionalizatori radili ili su pak prijave podnošene preko ministarstva ili generalnih direkcija koja su imala odgo-

³¹ Istraživanje je sprovedeno na arhivskoj građi Saveznog zavoda za patente (1921-1988) koja se čuva u Arhivu Jugoslavije u Beogradu.

varajuće nadležnosti. Međutim, u određenom broju slučajeva prijave su podneli sami racionalizatori. Po broju registrovanih racionalizacija najviše su istakle pojedine tvornice električnih strojeva („Rade Končar” i „Nikola Tesla”, obe iz Zagreba), izvestan broj železara (Zenica, Osijek, itd.), zatim fabrike aviona (Utva iz Pančeva), fabrike lekova (Galenika, Prolek) i drugi. Kada se uzme u obzir broj racionalizacija prijavljenih preko ministarstava, uočava se da ih je najviše bilo podneto preko sledećih: Ministarstvo železnica, Ministarstvo teške industrije, Ministarstvo pošte, Ministarstvo elektroprivrede, Ministarstvo saobraćaja, Ministarstvo pomorstva, Ministarstvo narodne odbrane, Ministarstvo poljoprivrede, Generalna direkcija crne metalurgije, Ministarstvo lake industrije, Ministarstvo građevina, itd. Zanimljivo je takođe da su autori racionalizacije takođe stvarali i podnosili prijave preko različitih zavoda u tadašnjem sistemu, kao što su npr. Zavod za izradu vojne odeće, Vetserum Zavod iz Zagreba i Titovi Zavodi Litostroj iz Ljubljane. Postojao je i određeni broj instituta u kojima su nastajale racionalizacije, pri čemu je najveći broj takvih racionalizatora dolazio iz vojne idustrije, tj. iz Vojno tehničkog instituta J.A. (Jugoslovenske Armije) u Beogradu.

Interesantni su i nazivi preduzeća preko kojih je prijavljeno najviše racionalizacija; tako imamo, na primer, sledeće: „Rade Končar” tvornica električnih strojeva, Zagreb (ukupno 38 racionalizacija), Osječka ljevaonica (20), „Zmaj” fabrika poljoprivrednih mašina, Zemun (19), „Franc Leskošek”, Maribor (17), „Jugoalat”, Novi Sad (15), „Prvomajska” tvornica alatnih strojeva (15), „Goša”, Smederevska Palanka (10), „Jasenica”, Smederevska Palanka (8), „Pobeda” fabrika poljoprivrednih mašina, Petrovaradin (8), „3. maj”, Rijeka (8), Željezara Zenica (7), Tovarna avtomobila Maribor (7), IMR, industrija motora Rakovica (6), poduzeće „Aleksandar Ranković”, Rijeka (6), Uljanik, Pula (5), Fabrika šećera, Čuprija (4), „Elka”, Zagreb (4), „Jugoasfalt”, Novi Sad (3), Fabrika aviona „Utva”, Pančevo (2), Jugoslovenski aerotransport - JAT (2), itd. Pored njih racionalizacije su bile podnete i preko

rafinerija nafte u Rijeci, Sisku i Bosanskom Brodu, radioindustrije „Nikola Tesla” u Beogradu, Galenike i Proleka, Politike, Elektro Bosne, Koteksa, fabrika duvana u Nišu i Zagrebu, itd.

Takođe, postojao je i određeni broj poverljivih racionalizacija, koje su bile upisane bez naziva racionalizacija, kao što je npr. 1949. godine (ukupno 4), 1950. godine (ukupno 2) i 1954 (1), što čini ukupno sedam takvih racionalizacija.

Zanimljivo je i da su postojale i racionalizacije sa dva naziva racionalizatorske ideje u okviru jedne prijave. Otkrivene su ukupno dve takve racionalizatorske ideje (brojevi 244 i 710), u oblasti poboljšanja motora, i klješta i obujmica, dok su sve preostale bile sa jednim nazivom racionalizacije.

Racionalizacije nisu bila zavedene pod registarskim brojevima, već pod rednim brojem i uz navođenje godine u kojoj su upisane u registar prijava racionalizacija. Interesantno je da određeni broj racionalizacija bio iz naučno-istraživačkih institucija i preduzeća koja su imala sopstvena odeljenja za istraživanje i razvoj, što se može videti na osnovu njihovih zvanja, titula i rezultata stvorenih racionalizacija kojima su obeležili razdoblje i epohu u kojoj su radili i stvarali, odnosno nakon Drugog svetskog rata.

Sprovedeno istraživanje u cilju prikupljanja podataka o racionalizacijama u FNR Jugoslaviji predstavlja verovatno prvi pokušaj da se sistematizuje postojeća arhivska građa sa ciljem da se identifikuju sve racionalizacije registrovane kod Savezne uprave za pronalazaštvo. Sistematizacija je izvršena na osnovu njihovih naziva i drugih sačuvanih bibliografskih podataka. Međutim, nepostojanje objavljenih opisa racionalizacija, koji su inače neophodni za njihovo otkrivanje u tehničkom smislu, onemogućava njihovo uključivanje u nacionalnu bazu podataka, kao i u inostrane baze patentnih dokumenata. Iz ovog razloga prikupljeni podaci o racionalizacijama prvenstveno imaju ulogu dodatnog izvora za praćenje razvoja industrije, nauke i tehnike, kao i inovacione politike u FNR Jugoslaviji u periodu između 1949. i 1954. godine.